

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН КЕЙИН ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ТИНЧ ҲОЛАТГА ЎТИШИ

Пардаев Тошкентбай Ражабович

ТерДУ, профессор, тарих фанлари доктори

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11401819>

Аннотация. Уибуба мақолада иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистон иқтисодиётининг тинч ҳолатга ўтиши шу жумладан саноат соҳасида ўзгаришлар, қўлга киритилган ютуқлар ҳамда бой берилган имкониятлар, саноатнинг чекланганлик хусусиятлари ҳамда унинг сабаб ва оқибатлари аниқ далиллар асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: уруши, тинчлик, саноат, иқтисодиёт, деректив ҳужжат, режса, таъминот.

TRANSITION OF THE ECONOMY OF UZBEKISTAN TO A PEACEFUL STATE AFTER THE SECOND WORLD WAR

Abstract. In this article, the transition of Uzbekistan's economy to a peaceful state during the Second World War, including changes in the industrial sector, achievements and missed opportunities, limited features of the industry and its causes and consequences are analyzed based on clear evidence.

Key words: war, peace, industry, economy, directive document, plan, supply.

ПЕРЕХОД ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА К МИРНОМУ СОСТОЯНИЮ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается переход экономики Узбекистана к мирному состоянию в годы Второй мировой войны, включая изменения в промышленном секторе, достижения и упущеные возможности, характеристику ограничений отрасли, а также его причины и последствия. анализируются на основе четких доказательств.

Ключевые слова: война, мир, промышленность, экономика, директивный документ, план, снабжение.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистон фронтнинг йирик арсеналига айланди. Ўзбек халқи ўзининг фронт ва фронт ортидаги мاشаққатли меҳнати билан ғалабага ўзининг муносиб ҳиссасини қўшди. “Гарчи бу ғалаба бизга ниҳоятда қимматга тушган, унда миллионлаб кишиларимиз қурбон бўлган, минглаб шаҳарлар районлар вайрон этилган бўлсада, кишиларнинг қувончи ичига сифмасди. Моддий йўқотишлар астрономик рақамлар билан ўлчанарди. Одамларнинг оч-наҳорлиги, майший, турар-жой, коммунал шарт-шароитларнинг оғирлиги, узоқ давом этган, ақл бовар қилмас жисмоний ва ақлий зўриқиши ҳар жабҳада билиниб турарди, маънавий ахлоқий жабҳага етказилган улкан зарарни ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмасди” деб ёзади - уруш ва меҳнат фахрийси Н.Муҳитдинов.

Ана шундай шароитда республика раҳбарияти ва халқининг олдида вайрон бўлган хўжаликни тиклаш, ишлаб чиқаришни тинчлик даври ҳолатига кўчириш, одамларнинг турмушини яхшилаш, карточка тизимини бекор қилиш, эркин савдони йўлга қўйиш пулнинг қадрини ошириш, моддий неъматлар етиштиришни кўпайтириш, турар-жойлар қурилишини кенгайтириш каби долзарб вазифалар турарди.

Маъмурий буйруқбозлик тизими тарафдорлари урушда қозонилган ғалабага ишни ташкил этишини қаттиқ марказлаштириш ва бошқарувнинг маъмурий тартиблари орқали эришилди, деб қаради. Шу сабабдан ҳам бошқарувнинг буйруқбозлик тизимиға қаттиқ амал қиласади. Бундай шароитда иттифоқдош республикалар ривожланишига эркинлик беришни ўйламаса ҳам бўларди. Иттифокни бошқаришнинг бутун тизими Кремль деворлари ортида ҳал этиларди. Табиийки, бундай шароитда иттифоқдош республикаларнинг хуқуqlари ҳар томонлама чеклаб қўйилган эди. Қолаверса, иттифоқдош республикалар марказдан берилган буйруқлар ва кўрсатиладиган муруватга қўз тикиб яшашга маҳкум этилган эди. Урушдан кейинги йиллар ҳаётининг мураккаб шартшароитлари Иттифоқ раҳбарияти олдига ижтимоий-иктисодий тараққиёт стратегия ва тактикасини ўзгартириш, бошқарув тизимини такомиллаштириш зарурятини кўндаланг қилиб қўйди. Бу талаб ва эҳтиёжни ҳалқ хўжалигини тинч давр шароитига мослаб қайта қуришнинг объектив омилларигина эмас, балки ўша йиллардаги жамиятнинг алоҳида маънавий руҳияти ҳам тақозо этарди. Шунга қарамасдан, урушдан кейинги йилларда ҳам давлат фаолияти партиянинг мустабид хукмронлиги билан белгиланди. Партиянинг амалиётдан узоқ буйруқ ва фармойиш беришга асосланган мустабид сиёсати энг аввало барча нарсани марказ манфаатидан келиб чиқиб ҳал қилди. Урушнинг оғир оқибатлари Ўзбекистонда ҳам ҳаётнинг барча соҳаларини қамраб олган эди. Республика саноатини тинч даврга мослаб тиклаш жараёнида аҳолини озиқ-овқат ва саноат моллари билан таъминлашга, ҳом ашёга, шунингдек, малакали ишчи ва муҳандис-техник ходимларга эҳтиёж жиддий тарзда сезиларди. Бундай мураккаб вазифани ҳал қилиш учун эса Ўзбекистоннинг табиий-географик ҳолати, миллий анъаналари, қадриятлари ҳалқнинг турмуш тарзи ва истакларини инобатга олиш, хуллас, ҳалқ манфаатларидан келиб чиқиб хўжалик ҳаётини йўлга қўйиш зарур эди. Бироқ, Иттифоқ директив органлари бундай қилмади, аксинча Ўзбекистон иқтисодини тиклаш ва ривожлантиришда ҳам Марказ манфаатларидан келиб чиқиб режалар ишлаб чиқилди.

Коммунистик партия ва Иттифоқ ҳукумати урушдан кейинги даврда иқтисодий қурилишнинг умумий стратегиясини СССР Олий Совети 1946 йил 18 марта қабул қилган ва тасдиқлаган “СССР Ҳалқ хўжалигини тиклаш ва ривожлантиришнинг 1946-1950 йилларга мўлжалланган беш йиллик режаси тўғрисидаги қонунда баён қилиб берган эди. Ушбу директив ҳужжатдан келиб чиқсан ҳолда Ўзбекистонда урушдан кейинги қурилишнинг асосий вазифалари ҳалқ хўжалигини қайта тиклаш ва ривожлантиришнинг 1946-1950 йилларга мўлжалланган беш йиллик режасида белгилаб берилган эди.

Ушбу беш йиллик режа Ўзбекистон ССР Олий Советининг 1946 йил 30 августда бўлиб ўтган саккизинчи сессиясида кўриб чиқилди ва тасдиқланди. Ушбу режада 1946 йилда республика ҳалқ хўжалигини қайта қуришни тугаллаш ва ишлаб чиқаришни 1948 йилда урушдан илгарги даражага етказиш кўзда тутилган эди. Бу даврда Ўзбекистон иқтисодиётининг асосий тармоқлари ҳом ашё етказиб беришга ихтисослаштирилди. Беш йиллик топшириқлар дастурида пахта етиширишнинг урушдан олдинги даражасини тиклаш ва уни янада кўпайтириш вазифасига катта эътибор берилди. Пахтачиликка республика ҳалқ хўжалигининг асосий тармоғи сифатида қаради. Шу сабабдан ҳам республика саноатини ривожлантиришда пахтачилик соҳасининг эҳтиёжлари инобатга

олинди. 1945 йилнинг охирига келиб Ўзбекистондаги машинасозлик корхоналари қишлоқ хўжалиги ва ирригация эҳтиёжлари учун турли хил машина ва ускуналар ишлаб чиқаришга ўтказилди. Ўзбекистон ССР Халқ хўжалигини ривожлантиришнинг 1946-1950 йилларга мўлжалланган беш йиллик режасида ҳам республикада саноат маҳсулотларини 52 фоизга кўпайтириш кўзда тутилган эди. Бунда энг аввало пахтачиликни, хусусан пахта йигим теримини комплекс механизациялашни тугаллаш каби вазифалар қўйилган эди. Жойлардаги мавжуд вазият ва имкониятларни инобатга олмасдан партократик тарзда кабинетларда ўтириб белгиланган бу кўрсаткичларга эришиб бўлмаслиги аниқ равshan эди. Амалда шундай бўлди ҳам ва режаларнинг аксарият қисми бажарилмай қолди. Бироқ ўзбекистонликлар хўжаликни тиклаш ва янада ривожлантириш йўлида тиним билмай астойдил меҳнат қилди. Ана шундай тинимсиз меҳнат ҳамда ўша пайтда республика раҳбариятининг алоҳида фидойилиги сабабли ҳам 1946-1950 йилларда республикада 150 дан ортиқ янги саноат корхоналари қуриб ишга туширилди. Жумладан, қувватига кўра СССРда учинчи ўринда турувчи Фарҳод ГЭСининг биринчи ва иккинчи навбатлари шу даврда қурилиб ишга туширилди. Бундан ташқари 1-Оққовоқ, 1-Бўзсув, 2-Бўзсув каби гидроэлектро станциялари қурилди. 1946 йилда эса Ўзбек металлургия комбинатининг янги прокат цехи ишга туширилди. Айниқса, “Ташсельмаш”, “Ўзбексельмаш”, “Чирчиқсельмаш”, Самарқандаги “Красный двигатель” каби заводлар пахтачилик билан боғлиқ машиналарни ишлаб чиқаришни кенгайтирди. 1946 йилда Ўзбекистон машина ва трактор станциялари ва совхозлар давлатдан 846 та занжирли трактор, 1074 та юк автомашинаси ва 1240 та трактор плугларини олишди. 1949 йилнинг апрелида эса пахта териш машинасининг СХМ-48 русумли янги намунаси яратилди. 1949 йилнинг охирига қадар республикада 600 та СХМ-48 русумдаги пахта териш машиналари ишлаб чиқарилди. Бироқ ушбу пахта териш машиналари ҳали унчалик такомиллашмаган эди. Шунга қарамай пахта териш техникаси парки йил сайин кўпайиб борди. 1950 йилга келиб Ўзбекистондаги колхоз, совхоз ва МТСларда 3,6 мингта пахта териш машинаси бор эди. Шу даврда ёқилғи саноати ҳам бир қадар тикланди. Жумладан, Полвонтош ва Жанубий Оламушук, Мойли, Шаҳрихон, Какайди ва Лалмикор нефть конлари фойдаланишга топширилди. Ўзбекистон нефтчилар тўртинчи беш йиллик режасини уч йилда яъни 1948 йил 10 декабрда тўлиқ адо этдилар. Йилига 1241 тонна нефть қазиб олинниб амалдаги режа 106,2 фоизга бажарилди. 1948 йилда қазиб олинган нефтни 1940 йилдаги кўрсаткичлар билан таққослаганда шу давр оралиғида нефть қазиб олиш 1940 йилга нисбатан 9 баравар, 1945 йилга нисбатан 3 баравар кўпайди. 1950 йилга келиб 52 млн кубометр газ қазиб олинди. Шу йили газ қазиб олиш суръати 1946 йилга нисбатан 4 баравар ошди.

Бу даврда республикада енгил саноат ҳам бир қадар ўсади. Жумладан, Фарғона ва Кўқонда янги тўқимачилик комбинатлари, Тошкент трикотаж фабрикаси, Бухоро, Самарқанд ва Намангандаги ип йигириш фабрикалари қурилиб ишга туширилди. Агар республика енгил саноат корхоналари 1941 йилда 107 млн метр ип газлама ишлаб чиқарилган бўлса, 1945 йилда 85 млн метр, 1950 йилда эса 161 млн метр ип газлама тайёрланди. 1946-1950 йилларга мўлжалланган беш йиллик режани амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон халқ хўжалигини тиклаш ва ривожлантириш учун 3 млрд 900 млн рубль миқдорда маблағ ажратилган бўлсада, шундан 1 млрд 266 миллиони республика ва

маҳаллий эҳтиёжлар учун сарфланди. Ажратилган маблағнинг каттагина қисми эса республиканинг марказга бўйсунувчи корхоналарини ривожланишига сарф этилди. Юқоридаги мисолдан ҳам марказ ўз манфаатларидан келиб чиқсан холда республика иқтисодиётига маблағ ажратганлигини аниқлаб олиш қийин эмас. Бу даврда республика ҳукумати ва бошқарув идораларининг ҳуқуқлари чекланган эди. Марказнинг улкан режаларида эса Ўзбекистонга фақат хом ашё етказиб берувчи бир қўшимча манба деб қаралди. Худди шу нарса Ўзбекистон иқтисодиётини бир томонлама ривожланишига олиб келди. Натижада хом ашёни қайта ишловчи саноат корхоналари ниҳоятда кам қурилди. Бу эса ижтимоий дастурларни амалга оширишга жиддий тарзда халакит берарди. Бундай вазиятда Республика аҳолисини иш билан таъминлаш, одамларга муносиб турмуш шароитини яратиб бериш жуда қийин эди. Иттифоқ директив органлари Республика томонидан Халқ хўжалигини, шу жумладан саноатни тиклаш дастурларида биринчи галда пахтачиликка тегишли индустрислаб чиқаришни ривожлантириш вазифалари белгилаб берилиди. Бунда республика аҳолисининг миллий ва тарихий хусусиятлари ҳам, иқтисодий эҳтиёжлари ҳам ҳисобга олинмади.

REFERENCES

1. Мухитдинов Н.А. Кремлда ўтган йилларим. – Тошкент: “Ўзбекистон”. 1995. –Б.52.
2. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам 1917-1957 гг. Сборник документов. В 4-х том. Госполит-издат.1957. – Ташкент. – С. 38.
3. История Узбекской ССР. Под редакцией академика АН УзССР. И.М. Муминова. – Ташкент: “Фан” 1974. – С. 432.
4. Коммунистическая партия Узбекистана в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК. Том. II. 1938-1958. – Ташкент: “Узбекистан”, 1988, - С. 258.
5. Народное хозяйство Узбекской ССР за 70 лет Советской власти. Юбилейный стат. ежегодник. – Ташкент, 1987. – С. 18.
6. Аминова Р.Х. Аграрная политика Советской власти и ее фальсификаторы. – Ташкент, 1972. – С. 82.
7. Қизил Ўзбекистон. 1947, 7 февраль.
8. Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет Сбор. Статматериалов. – Ташкент: “Узбекистан”. 1975. – С. 135.
9. Ризаев Р. Социалистическое сельское хозяйство Узбекистана. – Ташкент: 1978. – С.159.
10. Джуракулов А.Д. Развитие газовой промышленности Узбекистана. – Ташкент: “Узбекистан”. 1976. – С.10.
11. Зиядуллаев С.К. Малюхин И. Социалистическая промышленность Советского Узбекистана. – Ташкент, 1949. – С 12.
12. Совет Ўзбекистони 40 йил мобайнида статистик тўплам. – Тошкент: “Ўзбекистон” 1964.- Б. 136.
13. Совет Ўзбекистонининг иқтисодий тарихи 1917-1965 йиллар. – Тошкент: “Фан”. 1966. –Б. 218.

14. Habibullo o‘g‘li, R. M. (2023). SURXON VOHASI TOQCHI QAVMINING AN’ANAVIY TURMUSH TARZI.
15. To‘Rayev, S. G. O. G. L., & Raxmonov, M. X. O. G. L. (2022). BX KARMISHEVA TADQIQOTLARIDA SURXON VOHASI YUZ URUG‘LARINING ETNIK TAVSIFI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(1), 43-51.
16. Рахмонов, М. (2023). Surxon vohasi toqchi qavmlari hududiy joylashuvining ilmiy tahlili. *История и культура центральной Азии*, 1(1), 341-344.
17. Rahmonov, M. (2023). TRADITIONAL LIFESTYLE OF THE TOKCHI PEOPLE OF SURKHAN OASIS. *Modern Science and Research*, 2(4), 720-722.
18. Пардаев, Т. Р. (1998). Химизация сельского хозяйства Узбекистана в 60-е годы: состояние и проблемы.
19. Турсунов, С., Пардаев, Т., Турсунов, А., & Тоғаева, М. (2012). Ўзбекистоннинг жанубий худудларида номоддий маданият тарихи. *Toшкент: “Муҳаррир*.
20. Турсунов, С., Пардаев, Т., Курбанов, А., & Турсунов, Н. (2006). История и культура Узбекистана: Сурхандарьинская этнография. *Национальное издательство Национальной библиотеки Узбекистана*, 276.
21. Пардаев, Т. Р., & Турсунов, Ж. Н. (2019). САНОАТДА МАҲАЛЛИЙ МУТАХАССИСЛАР ТАЙЁРЛАШГА ТАРИХИЙ НАЗАР. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 26.
22. Пардаев, Т. Р., & Турсунов, Ж. Н. (2019). МУСТАБИД ТУЗУМНИНГ МИЛЛИЙ ВА ДИНИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА МУНОСАБАТИ. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 23.
23. Турсунов, С., Пардаев, Т., & Маҳмадиёрова, Н. (2012). Сурхондарё—этнографик макон. Т.: “Академнашр”, -2012.-Б.-79.